

6D010300 – Педагогика және психология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін ұсынылған «Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында)» тақырыбында Альмухамбетова Бибигуль Жексембаевнаның диссертациялық жұмысына

АННОТАЦИЯ

Зерттеудің өзектілігі. Қазақстан Республикасындағы білім берудің қазіргі кезеңі барлық білім алушыларды қоғамға кіріктіре отырып, олардың білім алу қажеттілігін қамтамасыз ететін оқудың инклюзивті түрін белсенді түрде енгізу жолында тұр. Мұндай инновация жалпы білім беру кеңістігінде тең дәрежеде оқытуды қарастыратын «ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар», «инклюзия» сияқты түсініктердің этимологиясын нақтылау қажеттігін талап етеді.

«Білім беру саласындағы ерекше қажеттілігі бар тұлға» термині ең алғаш рет 1994 жылы «білім беру ісінде адаммен жеке жұмыс істеу тәсілін неғұрлым кеңінен пайдалану арқылы дамуында ауытқуы бар, оқу қиындық тудыратын адамдарды жалпы білім алатын дағдылы ортаға бейімдеп жіберуді» қарастыратын бүкіләлемдік Саламанка декларациясына енгізіледі [1]. Сонымен қатар ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалардың білім алу құқықтарының нормативтік-құқықтық негіздері мынадай халықаралық және мемлекеттік құжаттармен реттеледі: Жалпыға бірдей білім беру туралы дүниежүзілік декларация [2], Мүмкіндігі шектеулі тұлғаларға тең мүмкіндіктерді қамтамасыз етудің стандартты ережелері [3], Дакар іс-қимыл шеңберлері [4], Қазақстан Республикасының Конституциясы [5], Қазақстан Республикасының «Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі тұлғаларды әлеуметтік қорғау туралы» заңы [6] және т.б. Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2017 жылғы 1 маусымдағы №330 қаулысында мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың құқықтары туралы конвенцияны жүзеге асыру мақсатында Қазақстан Республикасы қабылдаған шаралар туралы бастапқы баяндаманы бекіту туралы құжатында, «мемлекеттік саясаттың маңызды қағидаттарының бірі мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың басқа азаматтармен қатар тең құқықтарын, оның ішінде денсаулық сақтау және білім алу құқықтарын қамтамасыз ету болып табылады» деп жазылған [7]. Қазақстан Республикасында білім беруді және ғылымды дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында алғаш рет мүмкіндігі шектеулі тұлғалар үшін білім беру мен қолжетімді ортаны қамтамасыз етудің нақты тетіктері айқындалып көрсетілген [8].

Қазақстан Республикасының «Білім туралы» Заңына сәйкес: «ерекше білім беруді қажет ететін тұлғалар (балалар) – денсаулығына байланысты білім алуда тұрақты немесе уақытша қиындық көріп жүрген, арнаулы, жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын және қосымша білім беретін білім бағдарламаларын қажет ететін адамдар (балалар)» [9].

Жоғарыда аталған өзгерістер заңды жалғасын тауып, оң әрекеттерге ұласты. Қазақстан Республикасында мүмкіндігі шектеулі тұлғалардың құқықтарын қамтамасыз ету және өмір сүру сапасын жақсарту жөніндегі ұлттық жоспарда 2025 жылға дейін «арнайы» білім беруден инклюзивті білім беруге көшу мәселелері, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың қалыпты балалар сияқты өмір сүруіне мүмкіндік беру қажеттілігі ең өзекті мәселердің бірі болып анықталды [10].

Қазіргі Қазақстанда ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғалар үшін жалпыға ортақ тіршілік ету ортасының және кәсіптік білім алу мүмкіндігінің қолжетімді болуы елдің әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі міндеттерінің бірі болып табылады. Біздің еліміз білім беру интеграциясының жоғары дамыған мемлекеттерге тән жалпы әлемдік үрдісінің құрылымына енді. Қазіргі уақытта еліміздің барлық жоғары оқу орындары мен колледждері ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларды оқуға қабылдап қана қоймай, олардың сапалы білім алуы үшін барынша қолайлы жағдайларды жасауда.

Солай бола тұра, ерекше білім беру қажеттілігі бар орта кәсіптік біліммен ғана шектеліп, ЖОО деңгейінде оқуды жалғастыра алмауының салдарынан осы санаттағы жастардың көпшілігі біліктілігі төмен әрі жалақысы аз мамандықтарды місе тұтуға мәжбүр болып жатады. Соның кесірінен ЕББҚ бар білім алушының қабілетін іске асыратын кеңістік тарылып кетеді, бұл деген мемлекет үшін – ел тұрғындарының еңбек ету мүмкіндіктерін тиімсіз пайдалану деген сөз. Бұл ретте қазіргі статистика ерекше білім беру қажеттілігі бар балалар мен жастардың саны жыл сайын өсіп бара жатқандығынан хабардар етіп, алдымызға өте жайсыз деректерді жайып салады [11]. Республикамызда 400 мыңнан астам ерекше қажеттілігі бар еңбекке қабілетті жастағы азаматтардың 20%-ы ғана еңбек етіп, бюджетке төленетін міндетті төлемдерді жасап отыр, олардың тек 10%-ы ғана жоғары білімі барларды құрайды.

Білімді қажет ету адамның маңызды қажеттіліктерінің бірі екендігі – жалпыға белгілі ақиқат. Ол деген адам қызметінің әр түрінде байқалады да, белгілі бір әлеуметтік жағдайда пайда болып, дами береді.

Қазіргі уақытта біздің елімізде дәл осындай реформа жүріп жатыр, ол «инклюзивті білім беру» деп аталады. Инклюзия қазіргі білім беру кеңістігіндегі жаңа өркениетті білім беру парадигмасына айналды, ол соңғы онжылдықта біздің өмірімізге белсенді түрде еніп, бүкіл білім беру жүйесін өзгертудегі айтарлықтай қадам екені айқындалды. Ғылыми жұртшылықты «инклюзивті білім беру» аймағында нені түсінуге болады, ол білім берудің қолжетімділігі немесе жаңа моделі ме, жеке әдістеме немесе оқыту әдістемелерінің жиынтығы ма деген сияқты және т.б. мәселелер толғандырады. Қазақстан Республикасындағы білім беру жүйесінің жағдайы және дамуы туралы ұлттық баяндамада қазақстандық инклюзивті білім берудің жетістіктеріне талдау жасалған. Баяндамада қазіргі заманғы инклюзивті жүйенің шешуші кезеңдері инклюзия шегіне әлемдік көзқарасқа сәйкес қарастырылған. «Инклюзия дегенді – өз деңгейінде тұлғалық-

бағдарлық оқыту деуге болады. Мұндай қадамды баршаға арналған қолжетімді білім алу деп түсінуге болады, алғашқы әлеуметтік инклюзия олардың болашақта заманауи өмірге бейімделіп кететіндігіне сенімді болудың кепілі болып табылады» – деп атап көрсетеді авторлар [12].

Біз өз жұмысымызда Л.С. Выготскийдің тарихи еңбектеріне жүгінеміз, онда ғалым инклюзивті оқыту идеясын, дамуында ауытқуы бар балалардың қоғамға интеграциялануына мүмкіндік беретін шұғыл қажеттілік ретінде сипаттайды. Ғалым өз еңбектерінде: «білім алушылардың психофизикалық ауытқушылықтарымен арнайы ортада білім алуы оқшауланып қалуды, шектеулі әлемге бейімделу дегенді білдіреді» дейді. Бұдан шығудың бір ғана жолы бар, ол – тұтас оқыту мен тәрбие жұмысына түбегейлі реформа жасау, сол ғана дамуға жол ашып, нәтижесінде білім алушыны өмірге араласуға жетелейді деген тұжырымдама береді [13, 200 б.]. Осылайша, Л.С. Выготский жүз жылдан астам уақыт бұрын, күрделі психофизиологиялық жағдайы бар тұлғаның қалыпты қоғамнан шығарылмайтын оқыту жүйесін құру қажеттілігін атап өтті. Кейіннен Л.С. Выготскийдің идеясы Батыс Еуропа мен АҚШ мектептерінің жұмыс тәжірибесінде дамып, соңғы жылдары ғана Қазақстанда белсендірек іске асырыла бастады.

Инклюзия мәселесін қарастырған ғылыми еңбектерге талдау жасау барысында, алыс және жақын шетелдік, отандық ғалымдардың зерттеулерінде аталған мәселенің жан-жақтылығын әр түрлі бағыттарда қарастырылғаны анықталды. Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылар үшін инклюзивті білім беру тиімді болатынын анықтау мәселелерін шетелдердің D.L. Ferguson [14], G. Meyer, L. Jeanchild, J. Zingo [15], A. Galkiene [16] және т.б. сияқты озық ғалымдары зерттеді. Сонымен қатар инклюзивті білім беру мәселелерімен және инклюзивті білімді енгізуге ұстаздар даярлау ісімен И.И. Лошакова, Е.Р. Ярская-Смирнова [17], С.В. Алехина [18], В.В. Хитрюк [19], Г.С.Птушкин [20], М. Малофеев [21] және т.б. сияқты ресейлік ғалымдар да айналысты. Жоғарыда аталған ғалымдар білім беру жүйесіндегі инклюзивті білім беруді – жалпы топтардағы білім алушылардың әр түрлілігін мойындайтын және олар үшін жауапкершілікті алатын білім беру жүйесінің құрылымымен байланыстырды. Олар өз еңбектерінде баршаға арналған сапалы білім берудің қолжетімділігін зерттеу үшін ғылыми-әдістемелік тәсілдің қажеттігін, және білім алу қажеттілігі белгілі бір қалып шеңберіне сыймайтын, сондықтан қосымша ресурстарды қажет ететін білім алушыларға тиісті назар аударылуы керектігін бірауыздан атап көрсетті.

Инклюзивті білім беру саласындағы белгілі қайраткерлер (Д.Д. Елина, Т.М. Пахолкина, Е.А. Задумкина, Т.Л. Чепель, Р.А. Сулейменова, А.Л. Байтұрсынова және т. б.) инклюзивті білім берудің негізінде барлық тұлғаларға олардың дене, психологиялық, ақыл-ой, мәдени-этникалық, тілдік және басқа да даралықтарына қарамастан, тең қатынасты қамтамасыз ететін идеологияны көреді.

Инклюзивті білім беру мәселелерін зерттеген жетекші ғалымдар инклюзивті білім беру «инклюзивті қоғам» идеясына негізделген, мұнда «бәрі басқа адамның (басқа нәсіл, дін, мәдениет, денсаулық мүмкіндігі шектеулі

адам) әлеуметтік өмірге белсенді және тең құқылы қатысуына ықпал етеді, әркімнің мүдделеріне, тәуелсіз өмір сүру қабілетінің өсуіне, олардың құқықтарының теңдігін қамтамасыз етуге ықпал етеді», деп тұжырымдайды, Д.Е. Шевелева [22, 13 б].

«Инклюзивті білім беру» ұғымын талдауда инклюзивті білім берудің қалыптасуы мен дамуына айтарлықтай үлес қосқан және бұл құбылысты отандық білім беру жүйесінің міндеттеріне сәйкес қарастыратын еліміздің зерттеушілерінің еңбектері ерекше ғылыми-теориялық маңызға ие.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім берудің теориялық негізін қалаушылар Р.А. Сүлейменова, З.А. Мовкебаева, Г.Д. Хакимжанова, А.М. Ерсарина, А.А. Байтұрсынова, И.Г. Елисеева, И.А. Оралқанова, Г.З. Закаева, Г.А. Абаева, А.Т. Ысқақова, С.С. Жакыпбекова және т. б. еңбектері құрайды.

Қазақстан Республикасында инклюзивті білім беру тәжірибесін енгізуге, оның нормативтік-құқықтық негіздерін әзірлеуге профессор Р.А. Сүлейменованың зерттеулері мұрындық болды. Р.А. Сүлейменова қазақстандық арнайы білім беру жүйесінің негізін қалаушы бола отырып, инклюзивтік білімге ерекше білім беру қажеттілігі бар балаларды олардың жасы мен жынысына, әлеуметтік және экономикалық, этникалық және діни мәртебесіне қарамастан толық әлеуметтенуді қамтамасыз ететін жалпы білім беру процесіне толыққанды кіруден алыстататын кедергілерді жоюға бағытталған мемлекеттік саясат ретінде анықтама береді. [23, С. 9-17].

Инклюзивті білім беру бастамасының дамуына және инклюзивті білім беру ұйымдарында жұмыс істейтін мамандар даярлау мәселелерін зерттеуге профессор З.А. Мовкебаеваның ғылыми еңбектері ықпал етті. Ғалым өз еңбектерінде «ЕББҚ бар балалардың жалпы білім беру кеңістігіне қарапайым, физикалық қосылуы инклюзивті білім деп айта алмаймыз», деген ұстанымда. Сонымен қатар, «оқытушылар білім беру үрдісін әр баланың жеке қажеттілігін ескере отырып ұйымдастыра алмаған жағдайда, бұл балаларды білімге толық қосу мүмкіндігі айтарлықтай азаяды. Нәтижесінде олардың оқуға деген ынтасы да, оқу нәтижелері де төмендейді, өмірлік перспективалары шектеледі» [24], деген ғалымның көзқарастарымен біз келісеміз.

Біздің елімізде инклюзивтік білім беру мәселелері бойынша алғашқы диссертациялық зерттеулердің авторы А.А. Байтұрсынова болып табылады. Ғалым инклюзивтік білім беруді мемлекеттік білім беру саясаты тұрғысынан қарастырады, білім беру, әлеуметтік, түзету-дамыту қызметтерінің ерекше білім беру қажеттілігі бар балаға көрсетілетін сапа кепілдігі тұрғысынан зерттейді. [25 С. 20-21]. Сонымен қатар А.А. Байтұрсынова тұңғыш рет мүмкіндігі шектеулі балаларды жалпы білім беру мектептерінің оқу үдерісіне ілестірудің ұйымдық-педагогикалық жағдайларының ғылыми-әдістемелік аспектілерін ашып көрсеткен зерттеуші ғалым.

И.А. Оралқанова өз зерттеулерінде инклюзивті білім беру феноменін «физикалық, зияткерлік, ұлттық нәсілдік және басқа да ерекшеліктеріне қарамастан қоғам мүшелеріне қатысты қоғамның адамгершілігін сипаттайтын білім беру жүйесіне жаңа көзқарас» ретінде қарастырады [26 С. 20-21] .

2006-2008 жылдары А.Қ. Құсайыновтың басшылық еткен ғалымдар ұжымы (А.Х. Арғынов, П.Ш. Маханова, С.С. Оразақинова) ҚР БҒМ ғылыми жобалары аясында «Инклюзивті білім беру саласында ересек адамдарды кәсіби оқытуды ұйымдастырудың ғылыми-әдістемелік негіздерін әзірлеу» тақырыбында зерттеу жұмыстарын жүргізді [27]. 2013 жылы «СОРОС Қазақстан» жобасының аясында авторлық ұжым (А.Т. Исакова, З.А. Мовкебаева, Г.З. Закаева, А.Б. Айтбаева, А.А. Байтұрсынова) «Инклюзивті білім беру негіздері» атты оқу құралын әзірлеп шығарды [28]. Отандық ғалымдардың еңбектерінде «біріктірілген (интеграция: латынша *integratio* – қалпына келтіру, орнын толтыру – қандай да бір элементтердің бірлесуі, бөліктердің тұтасуы) және инклюзивтік (инклюзия: французша *inclusif* – құрамдас, латынша *include* - бекітемін, қосамын, латынша *inclusion* - қосу, қосылу) білім беру элементтерін өзгерту және толықтыру тұрғысынан арнайы білім беру жүйесін дамыту стратегиясына қайтадан мән берілуі», Қазақстан Республикасындағы инклюзивтік саясаттың айрықша белгісі болып табылатындығы атап көрсетілген [29].

А.Р. Ерментаева өз еңбектерінде мүмкіндіктері шектеулі жеткіншектердің психологиялық дамуында болатын мәселелерді қарастырып, жеткіншектің тұлғалық дамуына психофизикалық жағдайының тигізетін әсерін, осыған байланысты туындайтын мінез-құлықтың ауытқуы мәселелерін баяндаған. [30].

Инклюзивті оқыту негізінде балалардың қандай да бір дискриминациясын жоққа шығару, барлық адамдарға деген теңдік қатынасын қамтамасыз ету, сонымен қатар оқытудың ерекше қажеттілігі бар балаларға арнайы жағдай қалыптастырудың идеологиясы жатыр.

Өкінішке орай, инклюзивті білім берудің жекелеген аспектілеріне арналған жұмыстар жеткіліксіз, мысалы, қазіргі уақытта жоғары білім беру жүйесінде де, орта кәсіптік білім беру жүйесінде де ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың психологиялық бағытындағы эмоциялар жіктемесінің ғылыми негіздемесі, сондай-ақ эмоциялар табиғатының адамның негізгі құндылығы ретінде терең зерттеулер өте аз.

Біздің көз қарасымыз бойынша ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоцияларын зерттеудің өзектілігі, бір жағынан алғанда – қоғамның әлеуметтік талаптарынан, барлық қызмет салаларын демократияландыру үдерісінен, құндылықтардың өзгеруінен, жеке тұлғаның тәуелсіздігі мен белсенділігінің артуынан туындаса, екінші жағынан алғанда – ерекше білім беру қажеттілігі бар тұлғаларды жалпы топтарда оқыту тәжірибесінің күрделілігінен, көп қырлылығынан туындайды. Сол себептен психофизиологиялық ерекшеліктері бар тұлғаның дүниетанымын кеңейтуге, дамытуға және қалыптастыруға бағытталған кешенді зерттеуді жүзеге асыру ЕББҚ бар білім алушылардың белсенділігін ұлғайтып, оқу әрекетіне оң әсер ететін жағымды эмоциялардың артуына ықпал етеді деп санаймыз.

Әлемдік ғылыми әдебиеттерде жеке тұлғаның эмоциялық аясы туралы көптеген еңбектер жарық көрген. Бұл қатарда В.К. Виллонастың жұмыстары психологиядағы эмоциялық құбылыстардың мәселесін неғұрлым толық ашып

[31], эмоциялардың психологиялық теориясының негізгі мәселелерін, эмоциялардың функцияларын кеңінен қамтыған. Б.И. Додоновтың еңбектерінде эмоциялар теориясы мен практикасының әртүрлі аспектілері терең және жан-жақты қарастырылған, мұнда адамның эмоциялық бағытын зерттеудегі эмоциялар жіктемесінің ғылыми негіздемесі келтірілген [32], сондай-ақ ғалым эмоциялар табиғатының екі жақтылығын адамның негізгі құндылығы ретінде анықтап, тұлғаның эмоцияларына терең зерттеу жүргізген. Эмоция әлемін дамыту мәселелері, эмоциялық жайлылық атмосферасын құру мәселелері И.И. Петричук еңбектерінде қамтылған [33]. А.Н. Леонтьевтің еңбектерінде қажеттілік, ынталар мен эмоциялар мәселелері көрініс тапқан [34], эмоциялар мен мінез-құлықтың біртұтастығын Г.А. Вартамян қарастырды [35]. С.Л. Рубинштейн өз еңбектерінде эмоциялық үдерістердің динамикалық және мазмұндық, семантикалық компоненттері арасындағы қарым-қатынастарды қарастырады [36]. Л.С. Выготский [13], И.А. Васильев, В.Л. Поплужный, О.К. Тихомиров [37] және т.б. еңбектерінде эмоциялық орта компоненттерінің танымдық үдерістермен ажырамас байланысы зерттелді.

Эмоциялардың табиғатын түсіндіретін көптеген психологиялық теориялар жасалған. Біз қарастырып отырған мәселеге Ч. Дарвиннің [38], У. Джеймстің [39], К. Изардтың [40] еңбектерінің маңызы зор.

Бүгінгі таңда эмоция мәселесінің тарихын отандық ғалымдар да терең әрі жан-жақты зерттеп, өз еңбектерінде барынша толық айқындаған. Жеке тұлғалық және эмоциялық даму мәселесі бүгінгі таңда С.М. Жақыпов [41], Ж.Ы. Намазбаева [42], Х.Т. Шериязданова [43] және т.б. сынды қазақстандық психолог ғалымдардың еңбектерінде қарастырылып жатыр.

Отандық және шетелдік әдеби дереккөздерге талдау жүргізе отырып, қарастырылып отырған мәселенің зерттелу дәрежесі оның маңыздылығы мен өзектілігіне сәйкес келмейді деп сенімді түрде тұжырым жасай аламыз. Теория мен тәжірибенің қазіргі жағдайын талдау барысында біз қарастырып отырған бағытта бірқатар **қарама-қайшылықтар** анықталды:

- ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларға жоғары және орта кәсіптік білім алу мүмкіндігін беру мен осы топқа жататындардың, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерде психикалық болмысының маңызды белгілерінің бірі ретінде қарастырылатын, эмоциялық жағдайы мәселесінің ғылыми түрде негізделмегені және оны зерттеу әдістемесін жетілдірудің қажеттілігі арасындағы қайшылық.

- жастардың психикалық денсаулығын қорғау бойынша мемлекеттік білім беру саясатының талаптары мен қазіргі заманғы ЖОО-ның, колледждердің ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларының нақты эмоциялық жағдайларын зерттеу мен білім беру үдерісінде мақсатты түрде пайдаланып іске асыру қажеттілігі арасындағы қайшылық.

- жалпы білім беру жағдайындағы қоғамның әлеуметтік тапсырысы мен нашар еститін білім алушыларды жоғары және орта кәсіптік білім беру жүйесінде оқыту мен өзін-өзі дамытуға бағытталған теория мен тәжірибеде байланыс орнататын әдістемелік әзірлемелердің болмауы, оқытушылар мен

білім алушылардың тиімді қарым-қатынасын дамытуға, олардың эмоцияларын оңтайландыруға бағытталған бағдарламалардың қажеттілігі арасындағы қайшылық.

Ғылыми зерттеулер мен тәжірибені қоса талдау, қарастырылып отырған аспектідегі зерттеу ізденісінің маңызды алғышарттарының бірі анықталған қарама-қайшылықтарды шешуге байланысты екенін көрсетті, оларды ескере отырып, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайын (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында) зерттеуді жүзеге асырудың негізгі бағыттарын ғылыми негіздеу қажеттілігінен тұратын **зерттеу мәселесін** көтеруді алға қойып отыр.

Психологиялық-педагогикалық ғылым мен тәжірибеде осы мәселенің өзектілігі мен маңыздылығы, сонымен қатар оның жеткілікті дәрежеде зерттелмегендігі диссертациялық зерттеу тақырыбын: **«Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында)»** деп таңдауымызға негіз болды.

Зерттеу мақсаты: Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеудің теориялық және әдістемелік әзірлемесін (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында) негіздеу.

Зерттеу нысаны: жоғары және орта кәсіптік оқу орындарындағы педагогикалық үдеріс.

Зерттеу пәні: ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу үдерісі (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында).

Зерттеу болжамы: *егер* ЖОО-ның, колледждің оқу үдерісінде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытуға арнайы бағдарлама әзірленіп, эмоциялық жағдайын зерттеудің құрылымдық-мазмұндық моделі жасалса, *онда* жалпы оқыту жағдайларында білім алушылардың эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін арттыруға болады, *өйткені:* танымдық, мінез-құлық және психофизиологиялық компоненттер жоғары оқу орындары мен колледждерде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытудың негізгі бағыттары ретінде, жалпы білім беру жүйесінде нашар еститін білім алушыларды әртүрлі әлеуметтік қызметтерге қосуды, оң эмоциялық жағдайды, оптимистік көңіл-күйді, эмоциялық эмпатияға қабілеттілікті, басқа адамдарға мейірімді қарым-қатынасты қалыптастыруды, психикалық үдерістерді біркелкі және уақтылы дамытуды қамтамасыз етеді.

Зерттеудің жұмыс болжамы:

1. ЖОО мен колледждердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушыларының эмоциялық жағдайы оның өзінің бағалауына, дифференциалды эмоциялар шкаласының деңгейіне және оны қалыптастыру жағдайына тәуелді.

2. ЖОО мен колледждердің ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылары оқуға деген ынтасын, тұлғааралық қарым-қатынас бағытын

басқара алса, онда оның әр түрлі психикалық үдерістерді біркелкі және уақтылы дамытуы жүйелі болады.

3. Егер ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытудың **негізгі бағыттары анықталса**, онда жалпы білім беру жүйесінде нашар еститін білім алушыларды әртүрлі әлеуметтік қызметтерге қосуда оң эмоциялық жағдайы, оптимистік көңіл-күйі, эмоциялық эмпатияға қабілеттілігі қоршаған ортамен мейірімді қарым-қатынасты қалыптастырудың тиімді тетігі бола алады.

Қойылған мақсатқа, объектіге, тақырыпқа және болжамға сәйкес зерттеудің міндеттері анықталды.

Зерттеу міндеттері:

-Қазақстандық және шетел зерттеулеріндегі ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеудің ғылыми-теориялық деңгейін жоғарылату мәселесін зерттеу.

- ЖОО мен колледжде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытудың негізгі бағыттарының психологиялық-педагогикалық мазмұнын анықтау.

- Жоғары оқу орындары мен колледждерде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайының (тіл табысқыштығы, эмпатия, агрессия, т.б.) ерекшеліктерін зерттеу және оны оқыту үдерісінде қолданудың маңыздылығын көрсету.

- Жоғары оқу орындары мен колледждердің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайы ерекшеліктеріне эмпирикалық зерттеулер жүргізіп, зерттеудің құрылымдық-мазмұндық моделінің жүйелендіруші фактор ретінде қолданбалы мүмкіндіктерін анықтау.

- ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бойынша бағдарлама әзірлеу.

Зерттеудің жетекші идеясы: ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеуді ұйымдастыру оның субъективті жағымды қатынасын қалыптастыру мақсатында бағдарлама құру негізінде жүзеге асады, ол білім алушының психофункциялық жағдайына, оқу тиімділігіне, тең позициялардағы бәсекеге қабілеттілігіне, үйлесімді қарым-қатынасы мен дүниеге көзқарасын, жалпы адамзаттық құндылықтарын қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің теориялық өзектілігі.

Теориялық зерттеулерді жүйелендірудің негізгі үш факторына байланысты (ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылар, тұлғалық қасиеттер, эмоциялық жағдай) эксперименттік - эмпирикалық тұрғыдан талдау құрылды.

Біріншіден, білім беру жүйесінде білім берудегі инклюзия мәселесіне (Н.П. Артюшенко, Е.В. Бурмистров, Л.И. Федорова), инклюзивті қоғамның қалыптасу (М.М. Семаго, Д.Е. Шевелева Е.В. Данилова), инклюзивті білім беруді әлеуметтік психологиялық феномені ретінде қарастыру (Н.Н. Малофеев, Н.Д. Шматко), ерекше білім беру қажеттілігі бар (нашар еститін) жасөспірімдер мен ересектерді оқыту (О.М. Рожко, А.П. Гозова, Е.Г. Речицкая

және т. б.) мәселелеріне тікелей қатысты бірқатар жұмыстарға талдау бар. Қазақстанда инклюзивті білім беру соңғы он жылда қарқынды тәжірибеге енгізіле бастады сондықтан, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушыларға қолдау көрсету мен оны ортаға бейімдеу мәселелері (З.А. Мовкебаева, А.М. Ерсарина, Р.А. Сүлейменова), оларды арнайы психологиялық аспектіде (Ж.И. Намазбаева, А.Н. Әлмағанбетова, М.С. Искакова, В.Б. Смычек, Е. Холостова, Н. Аккермен және З.Б. Мадалиева, Б.А. Аринова т.б.) зерттеген отандық ғалымдардың зерттеуімен қамтылды. Бұл жұмыстарда инклюзивті білім беруді дамытудың теориялық-әдіснамалық негіздері, мүмкіндіктері, ұйымдастыру, жүзеге асыру шарттары берілген.

Екінші жүйелендірудің факторы ретінде тұлғалық қасиеттерді зерттеген келесі ғалымдардың еңбектері негіз болды: К.А. Абульханова-Славская, Е.В. Гордиенко тұлғаның еркі, мінез құлқы, кәсіби қасиеттері тұрғысынан қарастырған теориялары; В.Н. Мясищевтің тұлғаның қарым-қатынас психикалық процестері мен күйлері, іс-әрекеттегі тұлғалық қасиеттердің қызметі тұрғысынан қарастырған теориялары; С.М. Жакыповтың эмоциялық қабілеттің дамуын тұлғалардың өзара әрекеттестігінің нәтижесінде талдап бірлескен іс-әрекет түрлерінің дамуы мен байланысын зерттеген тұжырымдамалары. Н.Қ. Тоқсанбаеваның тұлғалық қасиеттерді қарым-қатынастың бірлескен іс-әрекеттегі жүйелендіру факторлары арқылы анықтап жүргізген эксперименттік зерттеулері; Тұлғаны дамытуда кешенді қатынас жүйелері теориясы (Ж.И. Намазбаева, Н.Қ. Тоқсанбаева, Б.А. Тұрғынбаева, С.Қ. Бердібаева) зерделенді;

Үшіншіден, психологиядағы эмоциялық құбылыстарды толық ашып, эмоция теорияларының негізгі мәселелерін, функцияларын кеңінен қамтыған (В.К. Вилюнас, Б.И. Додонов), эмоциялық факторларды (С.Л. Рубинштейн, М.И. Тимофеев, А.А. Бодалев, Ю.К. Корнилов, Л.В. Запарожец, Г.А. Рудник, Т.Г. Егоров) психология ғылымындағы эмоция теорияларының тұжырымдамаларын (З.Б. Мадалиева) зерттеген, эмоция, сезім, қатынас адамның шын мәнінде болып жатқан құбылыстарға деген ішкі реакцияларын жиынтығын зерттеген ғалымдардың зерттеулері қамтылды. Міне, осы бағыттар зерттеудің теориялық негіздерін дамытты.

Зерттеу көздері: ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың құқықтарын реттейтін нормативтік-құқықтық құжаттар; философтардың, әлеуметтанушылардың еңбектері, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоцияларын зерттеу бойынша психологиялық-педагогикалық еңбектер, инклюзивті білім беру саласындағы отандық және шетелдік ғалымдардың зерттеулері, зерттеу тақырыбына байланысты жарияланған халықаралық, республикалық конференциялардың материалдары пайдаланылды.

Зерттеу әдістері:

Зерттеудің мақсатына жету үшін, қойылған міндеттерді жүзеге асыру үшін және бастапқы теориялық ережелерді тексеру үшін мынадай зерттеу әдістері қолданылды:

– теориялық әдістер: зерттеу мәселесі бойынша философиялық, психологиялық-педагогикалық әдебиеттерді, сондай-ақ зерттелетін мәселе бойынша диссертациялық зерттеулерді теориялық талдау;

– эмпирикалық әдістер: сауалнама, байқау, психологиялық әдістер: «А. Вессман және Д. Рикстің эмоциялық жағдайды өзінің бағалауы»; «Т.И. Ильинаның ЖОО-да оқуға деген ынтаны зерттеу әдістемесі»; «К. Изардтың дифференциалды эмоциялар шкаласы (ДЭШ)»; «Т. Лиридің тұлғааралық қарым-қатынас тесті», «Бейімділік», «Люшердің түстік тесті», «ӨБК сауалнамасы: өзін-өзі сезіну, белсенділік, көңіл-күй В.А. Доскин, Н.А. Лаврентьева, В.Б. Шарай, М.П. Мирошников»;

– қалыптастырушы әдістер: ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бойынша бағдарламаны әзірлеу және енгізу, тренингтерді, рөлдік ойындарды пайдалану, проблемалық жағдайларды шешу міндеттері;

– статистикалық әдістер: эксперимент нәтижелеріне сапалық және сандық талдау әдістері.

Зерттеу базасы: Зерттеулер І. Жансүгіров атындағы Жетісу университетінің (ЖУ), Талдықорған жоғары медициналық колледжінің, Талдықорған жоғары политехникалық колледжінің, (Талдықорған қаласы); М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің Қаратау тау-кен технологиялық колледжі (Қаратау қаласы); М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университетінің (ТУ, Тараз қаласы) базасында жүргізілді.

Зерттеу кезеңдері: зерттеу 2018 жылдан 2021 жылға дейін жүргізілді және мына кезеңдерді қамтыды:

Бірінші кезең (2018-2019 жылдар) зерттеудің тұжырымдамалық негізін анықтауға бағытталған. Таңдалған мәселе бойынша ғылыми, философиялық, психологиялық-педагогикалық әдебиеттер зерделенді, ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу үшін жоғары оқу орны мен орта кәсіптік мектептердің тарихи және практикалық, отандық және шетелдік тәжірибесін талдау және жалпылау жүргізілді. Зерттеудің ғылыми аппараты анықталды, тәжірибелік-эксперименттік жұмыс бағдарламасы әзірленді. Жұмыс міндеттері жасалды және зерттеу әдістері анықталды.

Екінші кезең (2019-2020 жылдар) бағдарламаларды құрастыру және тәжірибелік-эксперименттік жұмыстарды жүргізуді қамтыды. ЖОО мен колледжде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу моделі мен «ЖОО мен колледждегі ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу әдістемесі» курсы әзірленді. ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бойынша бағдарлама әзірленді.

Үшінші кезең (2021жыл) тәжірибелік-эксперименттік жұмыс нәтижелерін талдауға, қорытындылар жасап бағалауға; ЖОО мен колледжде ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу тәжірибесін жетілдірудің негізгі жолдарын айқындауға; сапалы және

сандық талдау, алынған деректерді түпкілікті өңдеу; қорытындылар мен ұсынымдарды өңдеуге арналды.

Зерттеудің ғылыми жаңалығы:

Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеудің ғылыми-теориялық негіздері анықталды.

Алғаш рет қазақстандық психология ғылымының шеңберінде нашар еститін білім алушылардың жоғары оқу орындары мен колледждерінде эмоциялық жағдай мәселесі қарастырылып, іргелі және қолданбалы білімдерді дамытуға мүмкіндік жасалды.

Зерттеудің құрылымдық-мазмұндық моделі және ЖОО мен колледжде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытудың негізгі бағыттары әзірленді.

Жоғары оқу орындары мен колледждерде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу әдістемелері анықталып, зерттеу жұмыстары жүргізілді.

ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бойынша «Жоғары оқу орындары мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету» бағдарламасы әзірленді.

Зерттеудің тәжірибелік маңыздылығы:

– әзірленіп өңделген психодиагностикалық әдістемелер топтамасы әр түрлі санаттағы ерекше білім беру қажеттілігі бар, оның ішінде есту қабілеті нашар білім алушылары үшін ЖОО мен колледждердің оқу үдерісіндегі психологиялық-педагогикалық бақылауда қолданыла алады.

– зерттеу материалдары нашар еститін білім алушыларға психологиялық көмек көрсетудің өзекті бағыттарын анықтауға және жоғары оқу орындары мен колледждерде оқу жағдайында оларды оңтайландырудың ішкі ресурстарын анықтауға мүмкіндік береді.

– зерттеу материалдарын оқытушылар жаппай білім беру үдерісінде ЖОО мен колледждердің психологиялық қызметтерінің психодиагностикалық, консультациялық және түзету жұмыстарында пайдаланылуы мүмкін. Сондай-ақ оқу-тәрбие үдерісін ұйымдастыру кезеңінде ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылармен үйлесімді қарым-қатынас құру, білім алушылардың ішкі әлеуетін толық ашу және жандандыру мақсатында, жалпы оқу мен тәрбие жұмысын оңтайландыруда педагог қосымша әдістемелік құрал ретінде қолдана алады.

– «Жоғары оқу орындарындағы ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің эмоциялық жағдайын зерттеу әдіснамасы» арнайы курсы әзірленді;

– «Жоғары оқу орындарындағы ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің эмоциялық жағдайын зерттеу әдіснамасы» оқу-әдістемелік құралы және ЭЕМ-ге арналған электронды оқулығы әзірленді;

– «ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бағдарламасы» әзірленді.

Қорғауға ұсынылатын негізгі қағидалар:

1. «Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайы» ұғымы өмірлік қатынастар жүйесі ретінде және жеке тұлғалық терең өзгерістердің детерминанты болып білім алушылардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктерінен көрінеді. Ерекше білім беру қажеттілігі бар білім алушылардың эмоциялық жағдайының айқындалған психологиялық-педагогикалық мазмұны, нашар еститін білім алушыларының қоғамның басқа мүшелерімен бірге тең дәрежеде әлеуметтік өміріге толыққанды араласу мүмкіндіктерін, орта кедергілерін жеңе отырып, сапалы жаңа қарым-қатынас орнатуына үлес қосады. Психофизиологиялық ауытқуы бар білім алушылардың оқыту үрдісінде қалыпты қатарластарымен бірге өмір сүруі, олардың әл-ауқатын арттырып эмоцияларын басқару дағдыларын дамытады.

2. ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайына жүргізілген эмпирикалық зерттеулер мен зерттеудің құрылымдық-мазмұндық моделі диагностикалық және түзету блоктарының өзара байланысын қамтиды. Олардың әрқайсысы құрамдас компоненттері бар тәуелсіз психологиялық бірлік ретінде қарастырылады: танымдық, мінез-құлықтық, психофизиологиялық.

3. Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеу (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында) ЖОО-ның тұтас педагогикалық үдерісінде зерттеуіміздің негізгі бағыттарын біріктіреді, оған мыналар кіреді: «Жоғары оқу орындарындағы ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің эмоциялық жағдайын зерттеу әдіснамасы» элективті курсы; «Жоғары оқу орындарындағы ерекше білім беруді қажет ететін студенттердің эмоциялық жағдайын зерттеу әдіснамасы» оқу-әдістемелік құралы және «ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бағдарламасы».

4. Психофизиологиялық ауытқулардың болуына қарамастан, ЕББҚ бар жастардың өзара әрекеттесу сипатымен және олардың ЖОО мен колледж жағдайында әлеуметтік бейімделу деңгейімен байланысты эмоциялардың даму үдерісі байқалады. Эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бағдарламасы өз кезегінде: психоэмоциялық әсерленушілікті жоюға, эмоциялық жағдайды тұрақтандыруға, эмоцияны түсіну деңгейін арттыруға, ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоцияларын сандық және сапалық тұрғыдан зерттеуді анықтауға ықпал ететін болады.

Зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және тәжірибеге ендіру:

Зерттеу нәтижелері 19 ғылыми мақалада талқыланды: Scopus базасына кіретін 2 журналда; ҚР БҒМ Білім және ғылым саласындағы бақылау комитетінің 7 журналында; Халықаралық конференциялар материалдарының 3 жинағында; Отандық халықаралық конференциялар материалдарының 3 жинағында; Өңірлік ғылыми-әдістемелік конференциялар материалының 1 жинағында; Республикалық ғылыми журналдарда жинағында 1 мақала, 1

оқу-әдістемелік құралы; 1 авторлық куәлік пен электронды оқу құралы жарияланған, атап айтқанда:

1. «Psycho-emotional state of students with special educational learning needs» Journal of intellectual disability diagnosis and Treatment. – 2018.– V.6.-Iss. 4. – P. 143-148.

2. «Some Aspects of Emotional Functioning in Hard-of-Hearing Students» Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment, – 2021, №9, – P. 274-279.

3. «Проявление тревожности у студентов с особыми образовательными потребностями в процессе обучения» КазНУ им. АЛЪ-ФАРАБИ Вестник: Серия психологии и социологии. Раздел 1 «Психология», Алматы. №4/ (67). – 2018. – С. 11-21.

4. «Роль эмоции в процессе обучения у студентов с особыми образовательными потребностями» Международный научный журнал «Наука и Жизнь Казахстана», Астана. – №1 (74). – 2019 (1). – С. 148-150.

5. «Проблемы современной организации профориентационной работы лиц с особыми образовательными потребностями в вузах» КазНПУ серия «Педагогика», Алматы. – №2 (62). – 2019. – С. 275-280

6. «Ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің эмоциялық жағдайына әсер ететін әлеуметтік орта факторлары» КазҰПУ-нің хабаршысы «Психология» сериясы. Алматы. – №3 (60), – 2019. – Б. 51-54.

7. «ЖОО оқытушыларының ерекше білім беруді қажет ететін студенттерді оқытуға дайындығы» әл-Фараби ат. ҚазҰУ Хабаршысы: «Психология және социология» сериясы. – Алматы. №4 (71). – 2019. – Б. 46-55.

8. «Жоғары оқу орындары мен колледждердің нашар еститін білім алушыларының психологиялық бейімделуінің механизмдері» КазҰПУ-нің хабаршысы «Психология» сериясы. – Алматы. – №4(65). – 2020. – Б. 229-231.

9. «Психосоциальная адаптация слабослышащих обучающихся вуза и колледжей как психолого-педагогическая проблема» Вестник Торайгыров университета Педагогическая серия. – Павлодар. № 1. – 2021. – С. 142-152.

10. «Профессиональная ориентация лиц с особыми образовательными потребностями в вузе». «Наука и образование сохраняя прошлое, создаём будущее» сборник статей XX Международной научно-практической конференции. Пенза. – 15 марта 2019 г. – С. 246-249.

11. «Психологическая диагностика эмоций слабослышащих обучающихся». «Актуальные вопросы современной науки и образования» сборник статей XVI Международной научно-практической конференции. Пенза. – 5 февраля 2022 г. – С. 235-238.

12. «Choosing a profession in an inclusive space». «Актуальные вопросы современной науки и образования» сборник статей XVI Международной научно-практической конференции. Пенза. – 5 февраля 2022 г. – С. 220-223.

13. «Ерекше білім беру қажеттілігі бар студенттердің эмоциялық денсаулығының қазіргі проблемалары». «Жастар – білім, ғылым, қоғамның

қозғаушы күші» халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция материалдары 25-26 қазан І. Жансүгіров ат. ЖМУ – Талдықорған. – 2019. – Б. 45-48.

14. «ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушыларының психологиялық ерекшеліктері» «Отандық және әлемдік психологияның жағдайы мен даму перспективалары» х/а ғылыми-әдістемелік конференция материалдары. «Қазақ университеті», – Алматы. – 2020. – Б. 111-114.

15. «ЖОО мен колледждің нашар еститін білім алушыларын оқытудағы эмоция мәселесі» «Қазіргі заманғы білім беру сапасының мәселелері және рухани жаңғыру – болашаққа бағдарлау» атты х/а ғылыми практикалық конференциясының материалдары. Қайнар университетінің хабаршысы 4/2 басылым. – Алматы, 2020 жыл 18 желтоқсан. – Б. 30-33.

16. «Эмоции студентов с особыми образовательными потребностями в обучении» Региональная научно-методическая конференция «Внедрение инновационных технологий в образовательный процесс – основа качественного образования» ЖГУ им. И. Жансугурова 15 февраля – Талдықорған. – 2019 г. – С. 21-24,

17. «Vocational guidance for young people with special educational needs» ПГУ им. С. Торайгырова Научный журнал: педагогическая серия. Павлодар. – №1. – 2020. – С. 90-98

18. «Методология исследования эмоционального состояния студентов с особыми образовательными потребностями в вузах». Учебно-методическое пособие. Рекомендовано к изданию решением учебно-методическим советом ЖГУ им. И. Жансугурова. (протокол №9 от 29.05.2020 г.) ISBN 978-601-216-680-4, Талдықорған, 2020 г. – 123 с.

19. Авторлық куәлік «Методология исследования эмоционального состояния студентов с особыми образовательными потребностями в вузах». ҚР Авторлық құқықпен қорғалған объектілерге құқықтардың мемлекеттік тізілімге мәліметтерді енгізу туралы Куәлік 2020 жылғы «13» қазан № 12540.

Диссертация құрылымы. Диссертация кіріспеден, 3 бөлімнен, қорытындыдан, пайдаланылған әдебиеттер тізімінен және қосымшалардан тұрады. Диссертацияның көлемі – 175 бет.

Атап айтсақ, диссертациялық зерттеудің кіріспесінде оның ғылыми аппараты жүйелі құрылған, яғни мақсаты, нысаны, пәні, ғылыми болжамы, міндеттері, теориялық-әдіснамалық негіздері, зерттеу кезеңдері мен әдістері, зерттеу базасы, ғылыми жаңалығы, теориялық пен тәжірибелік маңыздылығы және қорғауға ұсынылған қағидалар, зерттеу нәтижелерін сынақтан өткізу және тәжірибеге ендіру қарастырылған.

«Жоғары оқу орындары мен колледждерде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеудің теориялық негіздері» атты бірінші бөлімде «ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылар», «инклюзия» ұғымдарының этимологиясы нақтыланып, ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың өміріндегі «эмоциялар» табиғаты мен мағынасын талқылау бойынша ғылыми зерттеулерге талдау жасалды. Сонымен қатар жоғары оқу орындары мен колледждердің нашар

еститін білім алушыларының психологиялық-педагогикалық ерекшеліктеріне талдау жасалған. Мұнда студенттік шақ жеке тұлғаның ең қарқынды психологиялық және әлеуметтік қалыптасу кезеңі ретінде қарастырылып, нашар еститін білім алушылардың табысты оқу және кәсіби қалыптасу шарттары қамтылған.

«Жоғары оқу орындары мен колледждерде ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеудің тәжірибелік-эксперименттік жұмысы» атты екінші бөлімінде зерттеу бағдарламасы құрастырылып эмпирикалық және эксперименттік тұрғыдан ізденістер жүргізілген. Жоғары оқу орындары мен колледждердің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайы кезеңдік эксперименттік зерттеу бағдарламасы негізінде білім алушының өзінің белсенділігі мен дайындығына, арнайы мақсатты күш-жігеріне байланысты екендігі анықталды. Мұнда эмоциялық жағдайдың танымдық, когнитивтік, психофизиологиялық компоненттерінің көрсеткіштеріне статистикалық өңдеу жұмыстары жүргізіліп, зерттеудің ғылыми болжамдарын толық дәлеледеген. Сонымен қатар статистикалық өңдеуден алынған көрсеткіштер бойынша тұжырымдарды анықтап жазған.

«Ерекше білім беруді қажет ететін білім алушылардың эмоциялық жағдайын зерттеуді іске асырудың негізгі бағыттары (ЖОО мен колледждердің нашар еститін білім алушылары мысалында)» атты үшінші бөлімінде жоғары оқу орындары мен колледждің нашар еститін білім алушыларының эмоциялық жағдайын зерттеудің құрылымдық-мазмұндық моделі ұсынылған. Модель университетте және колледжде оқу процесінде есту қабілеті нашар студенттердің эмоциялық жағдайын зерттеу әдістерін негіздейді. ЖОО-да және колледжде нашар еститін білім алушылардың эмоциялық жағдайын дамытудың негізгі бағыттары бөлімі элективті курсты, оқытушыларға арналған оқу-әдістемелік құралды және эмоциялық жағдайының оңтайлы деңгейін қамтамасыз ету бойынша бағдарламаны енгізу арқылы білім алушылардың эмоцияларының дамуын негіздейді. Бағдарламаның мақсаты болып білім алушылардың эмоциялық жағдайын және олардың әлеуметтік өзара әрекеттесу жағдайында эмоцияларын түсінуге, өз эмоцияларын басқару білуге, өзара әрекеттесуді көздейтін студенттік ұжымға кіріктіруді қалыптастыруға бағытталған.

Қорытындыда жұмыстың практикалық және теориялық маңыздылығын растайтын диссертациялық зерттеудің нәтижелері туралы тұжырымдар келтірілген.